

MEVLÂNÂ'YI YÛNUS'LA ŞERH ETMEK: 14. BEYİT ŞERHİ

Abdülkadir DAĞLAR*

Özet

Törelî metinlere yönelik "törelî" anlama ve anlatma gayretlerini, "şerh" yahut "törelî şerh" tâbiriyle ifâde etmek mümkündür. Bilindiği üzere buna yaygın kullanımda "geleneksel şerh" yahut "klasik şerh" de denmektedir. Şerhin esas gâyesinin bir bakıma "akl-ı ma'âd" mertebesinde söylenmiş sözleri, şiirleri ve edebî-tasavvufî eserleri "akl-ı ma'âş" seviyesine düşürüp indirgemek olduğu, daha önce iddiâ edilmiş idi (Dağlar, 2017, s. 14). Bu minvalde, törelî şerhi, törelî metinlerin önündeki mânâ perdesini keşf edip aralama ve onları akl-ı ma'âş düzeyine göre yorumlayıp anlaşılır kılmaya çalışma ameliyesi olarak da tanımlamak mümkündür.

Burada, "törelî edebî metin" tâbiriyle kastedilen şeyin, en yalın ifâdesiyle, "yeryüzü mâcerâsındaki yürüyüşü idrâk etmeye çalışan insanoğluna, nereden geldiğini ve nereye döneceğini hâtırlatan, bu yürüyüşünde ona yön, istikâmet, usûl ve üslûp telkîn eden metin" şeklinde tanımlanabileceğini söylemek gerekir (Dağlar, 2022). Bununla birlikte, törelî edebî metinlerin, kadim bir "müşterek hakikat alanı"ndan beslendiğini, varoluşun ve tüm varlığın müşterek hakikatını hissettirmeye, göstermeye ve görünür kılmaya çalıştığı ifâde etmek de yerinde olur (Çapraz, 2022).

Türk edebiyâtı muhâtinde törelî metinlere yönelik törelî şerh çalışmalarının 5-6 asırdır devâm ettiği bilinmektedir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî* eserine çeşitli hacimlerde yazılmış şerhler ise kendi içinde ayrı bir gelenek teşkil etmiş durumdadır. Denilebilir ki, Osmanlı sâhasında 16. asırda Sürûrî'nin şerhiyle başladığı bilinen bu gelenek, elyazması devirlerini de geçirdikten sonra, hem şifâhî olarak çeşitli mahfillerde ve hem de kitâbî olarak çeşitli neşriyât altında Anadolu'da hâlâ devâm etmektedir. 2024 yılı içerisinde Prof. Dr. Ziya Avşar'ın fikriyle ortaya çıkan, *Mesnevî*'nin ilk 18 beyti çerçevesinde her beytin farklı bir şârih tarafından şerhini tasarlayan müşterek şerh çalışması da bir bakıma bu geleneği devâm ettirme gâyesini taşımaktadır.

Bu müşterek şerh çalışmasında tarafımıza düşen 14. beyit, girişte dile getirilen iddiâlara da ışık tutarçasına, akıllar arasındaki seviye -yahut frekans- farklarından dolayı her akıldan çıkan sözlerin her akıl tarafından anlaşılamayacağına işâret etmektedir. *Mesnevî* şerhi geleneğinde de, 14. beyitle alâkalı şerhlerin neredeyse tamamının, meseleye akl-ı ma'âd ile akl-ı ma'âş zâviyesinden baktıklarını söylemek yanlış olmaz (Tâhir-ul-Mevlevî, -Tarihsiz-; Gölpınarlı, 2000; Ken'an Rifâî, 2000; İsmail Hakkı Bursevî, 2004; Konuk, 2004; Şeyh Gâlib, 2007; Dağlar, 2009; Demirel, 2009; Gümüş, 2009; Tanyıldız, 2010; Ebussuûd el-Kayserî, 2014; Özdemir, 2017; Salmani, 2020).

Bu çalışmada, deyimi yerindeyse "şiir şiirlerle şerh etme"ye çalışıldı. Mevlânâ, husûsiyetle Yûnus Emre'nin şiirleriyle (Timurtaş, 2006; Gölpınarlı, 2019; Tavukçu, 2022) anlaşılmaya ve anlatılmaya çalışılırken yeri gelince de yine başka sûfî ve şâirlerin şiirlerine başvuruldu. Bu çerçevede, geleneği devâm ettirme niyet ve hassâsiyetiyle, yeni bir kisse altında törelî şerh usûlüne, zihniyetine ve diline riâyet edilmeye çalışıldı. Bu yazının aslî bölümleri de törelî edebiyâtın umumî tavrına münâsebetle adlandırıldı. Kaynakça bölümünden sonraki "Ekler" başlığı altında ise, şerh sürecinin devâm ettiği gösterilmesi adına, bu şerhe kılavuzluk yapan 14. beyit şerhlerinin metinleri verildi.

Anahtar kelimeler: Mevlânâ, *Mesnevî*, 14. Beyit, Yûnus, Törelî Şerh, Akıl, Söz.

* Doç. Dr., BAİBÜ Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: abdulkadir.daglar@ibu.edu.tr ORCID: 0000-0003-4006-9670

INTERPRETING MEVLÂNÂ WITH YÛNUS: 14th COUPLET COMMENTARY

Abstract

Efforts to understand and explain “törelî” -traditional- texts in a “törelî” -traditional- manner can be expressed with the term “commentary” or “traditional commentary”. As it is known, this is commonly called “traditional commentary” or “classical commentary”. The main goal of commentary is, in a sense, to lower the level of words, poems, and literary-sufistic works that are written at the level of “*aql al-ma‘âd*” to the level of “*aql al-ma‘âsh*”, as was previously claimed (Dağlar, 2017, p. 14). In this sense, törelî commentary can also be defined as the process of uncovering and unraveling the meaning veil in front of törelî texts and attempting to interpret and make them understandable according to the intellectual level of worldly life.

The term “törelî literary text” refers, in its simplest expression, to a text that “reminds humanity, which is trying to comprehend its journey in the adventure of the world, where it came from and where it is headed, and that imparts direction, orientation, method, and style to this journey” (Dağlar, 2022). Furthermore, it is also appropriate to state that these törelî literary texts draw from an ancient “shared truth domain” and attempt to convey, reveal, and make visible the shared truth of existence and all of creation (Çapraz, 2022).

It is known that the tradition of törelî commentaries on törelî texts has been ongoing for 5-6 centuries in the context of Turkish literature. Various commentaries written on Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’s *Mesnevî-yi Ma‘nevî* have formed a separate tradition in themselves. It can be said that this tradition, which is known to have started in the Ottoman domain in the 16th century with Sürûrî’s commentary, continued through the manuscript era and, after that, still persists in Anatolia both orally in various circles and in written form through different publications. The joint commentary project, which emerged in 2024 with the idea of Prof. Dr. Ziya Avşar and aims to design a commentary on each of the first 18 verses of the *Mesnevî*, with each verse being commented on by a different commentator, can be seen as a continuation of this tradition.

In this joint commentary project, the 14th couplet assigned to us sheds light on the claims made in the introduction, pointing out that due to the differences in the level—or frequency—of minds, the words uttered by each mind cannot be understood by every other mind. In the tradition of *Mesnevî* commentary, it would not be incorrect to say that almost all commentaries related to the 14th couplet approach the issue from the perspectives of the *aql al-ma‘âd* and *aql al-ma‘âsh* (Tâhir-ul-Mevlevî, -No date-; Gölpınarlı, 2000; Ken‘an Rifâî, 2000; İsmail Hakkı Bursevî, 2004; Konuk, 2004; Şeyh Gâlib, 2007; Dağlar, 2009; Demirel, 2009; Gümüş, 2009; Tanyıldız, 2010; Ebussuûd el-Kayserî, 2014; Özdemir, 2017; Salmani, 2020).

In this study, so to speak, the aim was to “comment on poetry with poetry.” While trying to understand and explain Mevlânâ, particularly through the poetry of Yûnus Emre (Timurtaş, 2006; Gölpınarlı, 2019; Tavukçu, 2022), the works of other Sufis and poets were also referenced when necessary. In this context, with the intention and sensitivity of continuing the tradition, efforts were made to adhere to the *törelî* commentary method, mindset, and language under a new guise. The main sections of this paper were titled in relation to the general attitude of *törelî* literature. In the "Appendices" section following the bibliography, in order to show that the commentary process is ongoing, the texts of the commentaries on the 14th couplet that guided this commentary were provided.

Keywords: Mevlânâ, Mesnevî, the 14th Couplet, Yûnus, Törelî Commentary, Mind, Word.

*Âkilleri şaşurur deryâlara düşürür
Nice ciger bişürür key odlu nesnedür ışk
(Yûnus Emre)*

0. Dîbâce

Bir şâirin en iyi şârihi ancak yine bir başka şâir olabilir; hele şâir bir sûfî ise onu en kâmil bir şekilde şerh edebilecek olan da ancak bir sûfî şâirdir. Kezâ bir şiirin mânâ âlemine tutulabilecek en parlak, en mücellâ ayna ise yine bir şiir olabilir; bir tasavvufî şiir de, yine bir tasavvufî şiirle anlaşılabilir, kâmilten yorumlanabilir.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin tab'ı *-meş'arı, yâni şiir aynası-*, meselâ Yûnus Emre gibi bir sûfî şâirin tab'ında *-şiir aynasında-* kâmilten yansıyabilir, görünür hâle gelebilir ancak; Mevlânâ'nın şiirinin sırları da perdelerinden sıyrılmış, şerh edilmiş bir hâlde ancak Yûnus'un şiir aynasında temâşâ edilebilir.

Mevlânâ, *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin 14. beytinde bu sırta işâret ediyor gibidir:

Mahrem-i in hûş cüz bî-hûş nîst

Mer zebânâ müşterî cüz gûş nîst

[Bu aklın akılsızdan başka mahremi yoktur; dilin de kulaktan başka müşterîsi yoktur...]

Bu beytin şerhine, meselâ Yûnus'un

Dilsüzler haberini kulaksuz dinleyesi

Dilsüz kulaksuz sözün cân gerek anlayası

Dinlemedin anladuk anlamadın eyledük

Girçek erün bu yolda yoklukdur ser-mâyesi

ile

Gözsüze fısıldadum sağır sözüm işitmiş

Dilsüz çağırub söyler dilümdeki sözümi

beyitleriyle başlamak, hemen yukarıda ifâde edilen töreli şerh usûlüne de uygun düşecektir... Bu, bir bakıma iki büyük ve parlak şiir aynasını kırmadan birbirine tutmaya, Mevlânâ'yı Yûnus'la anlamaya çalışmak da sayılır.

Yûnus, bu beyitleriyle demek istiyor ki:

1. İki insânın anlaşabilmesi için, mutlak mânâda beden dili ve beden kulağına ihtiyaç yoktur; hakîkî bir anlaşma, ancak cân dili ve cân kulağıyla mümkündür. Zîrâ söz, sâdece bedenî anlamda dil ile kulak arasındaki bir iletişim vâsıtası değildir; beden dili ve kulağı olmadan da söz olabilir ve sözlü olarak anlaşılabilir. Beden dili ve kulağını ilgilendiren söz, basit-bedenî akıl *-yâni akl-ı ma'âş-* tarafından anlamlandırılabilir; ancak, cân

dilinden cân kulağına gönderilen sözün murâdı sâdece cân -yâni akl-ı ma'âd- ile anlaşılabilir.

ii. *Dinlemek ve anlamak...* İkisi de basit aklın, yâni akl-ı ma'âşın eylemleri... Hakikat yolunun gerçek eri, eylemek için anlamaya ve anlamak için de dinlemeye ihtiyaç duymaz; zîrâ o, doğrudan akl-ı ma'âdın eylem adamıdır. Gerçek hakikat eri, akl-ı ma'âşının yokluğundan beslenir; zîrâ akl-ı ma'âş, hakîkî ma'âd yolcusunun önündeki engellerin başında gelir.

iii. Hakîkî körlük cân gözünün görmemesi, hakîkî sağırlık cân kulağının işitmemesi ve hakîkî dilsizlik de cân dilinin söylememesi ile alâkalıdır. Cân gözleri görenler, cân kulakları işitenler ve cân dilleri söyleyenler; beden gözleri, beden kulakları, beden dilleri kapalı olsalar bile hakîkî mânâda anlaşabilirler. Cân dilinden çıkan söz ancak, cân kulağına varabilir; beden dilinden çıkan söz ise sâdece beden kulağında kalır, cân kulağına ulaşamaz.

Şiir bir üst dil ise, tasavvufî şiir daha da katmerli ve katmanlı bir üst dil sayılmaktadır; hele de bu, âşıkların, beşerî tüm dilleri ihâta eden aşkın şiiriye... Örtük, perdeli bir dildir, bu şiirin dili; iki mahrem şâirin dışında kalanların nâmahrem sayıldığı, mânevî bir ilişkinin remizlerle yüklü, esrârengiz dilidir... Bu dilin varlık sebebini yine Yûnus şöyle beyân etmektedir:

Yûnus bir söz söyledüm hîç bir söze benzemez

Münâfıklar elinden örter ma'nâ yüzünü

Münâfıklar, yânî iki mahrem arasındaki esrârı anlayamayan nifak sâhibi nâmahremler yüzündendir bu sırlı şiir dilinin kullanılması; zîrâ onlar, mazmûn cevherinin çok kıymetli şiir mücevherâtına lâyık değildirler.

Ancak birbirine tamâmen inanmış, birbirini kâmilten doğrulamış iki sâdik dost hakkıyla anlaşabilirler; inanmış ve tasdik etmiş gibi yapan münâfıklar ise birbirlerini anlamış gibi davranırlar, böylece birbirlerini kandırırlar.

14. beytin şerhine geçmeden önce, şerhin temelini atma adına, beyti oluşturan mefhumları ve kelimeleri aslî ve tâlî dil unsurları çerçevesinde değerlendirmekte yarar vardır.

1. Mefhumlar – Kelimeler

1.1. Aslî Unsurlar

Mahrem, (Ar.), “üçüncü şahsın araya girmesinin istenmediği dost iki kişi; dostunun sırlarına muttali olan dost; sırdaş” anlamlarına gelmektedir.

Mahrem[iyyet], müennes-müzekker, dişil-eril, karı-koca ilişkilerinden başlayarak hoca-talebe, mürşid-mürîd ve Rabb-kul münâsebetlerine kadar geniş yelpâzede ilişkiler ağı ile mânâlandırılabilir olan bir mefhum, bir kelimedir.

Beyitteki mahremiyeti ise, ancak iki sūfî, iki âşık, iki yoldaş veyâhut iki şâir arasında var olabilecek bir hâlleşme ve anlaşma kâbiliyeti olarak yorumlamak mümkündür.

Hûş, (Far.), “akıl; uyanıklık, ayıklık” anlamlarında kullanılmaktadır.

“Sudûr nazariyesi”ne göre *cevher-i evvel* yâhut “ilk töz” sayılan *akl-ı evvel -akl-ı mutlak*, *akl-ı küllî-* ile her birinden sırasıyla “dokuz nefis”in de çıkmış olduğu “dokuz akıl” bulunmaktadır ki bu tertîbâtın, “Akıl akıldan üstündür.” töresözünün hakikat alanını da teşkil ettiği düşünülebilir.

Seyyid Nesîmî'nin

Cûş kıldı 'akl-ı küll geldi vücûda kâ'inât

Kâf u nûn emrinden oldu bu cihân yek-bâr mest

mısrâlarında, Allâh'ın “*Kun. (Ol.)*” (Yâsîn / 82) emri muktezâsınca, akl-ı küllînin coşup taşması neficesinde kâinâtın sudûr ederek yaratılması nazariyesi veciz bir şekilde hulâsa edilmektedir. Ayrıca, ikinci mısırâdaki “mest” kelimesinin, ileride işlenecek olan “bî-hûş” kelimesi ile alâkasına şimdiden işâret etmek de yerinde olur.

“În hûş” yâni “bu akıl”dan murâdın, *akl-ı evvele* ayna tutan akl-ı ma'âd olduğu söylenebilir. Ayrıca, *în hûş* ile, “akl-ı ma'âdı akl-ı ma'âşına hâkim” olan *insân-ı kâmil* yâhut *mürşid-i kâmilin* de kastedilmiş olabileceğini söylemek mümkündür. Akl-ı ma'âd sâhibi kimse, nereden geldiğini ve de nereye döneceğini düşünen, maddî-bedenî varlığıyla berâber daha ziyâde mânevî-rûhî mevcûdiyetini hesâba katan ve besleyip yaşatan kâmil insandır.

Bu hususta, yine *akıl* anlamındaki “nühye” kelimesinden de bahsetmek gerekir ki bunu, “nihâyeti[ni] -sonu[nu]- düşünen akıl” ve “nehyden -yasaktan- uzak duran akıl” olarak yorumlamak mümkündür. Denilebilir ki *nühye*, sâdece akl-ı ma'âd sâhiplerinin aklıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de de nühye sâhiplerinden “*ulû'n-nuhâ* (akıl-nühye sâhipleri)” tâbîriyle söz edilmektedir ki onlar geçmiştekilerin âkıbetlerine bakarak kendi nihâyetlerine dâir hassas ve ölçülü davrananlardır:

“E felem yehdi lehum kem ehleknâ kablehum mine'l-kurûni yemşûne fi-mesâkinihim inne fi-zâlike le-âyâtin li-uli'n-nuhâ. (Kendilerinden önce yurtlarında dolaşıp durmuş olan nice nesilleri helâk etmiş olmamız, onları doğru yola iletmedi mi..? Şüphesiz bunda akıl sâhibi olanlar için ibretler vardır.)” (Tâhâ / 128)

Akıl ile *nühye* arasında ne gibi farklar vardır? Meselâ, akıl mârûfu kendine emrederken, nühye münkeri kendinden nehyeder; akıl ânı düşünürken nühye geçmişi, geleceği ve nihâyeti düşünür.

Meseleye Türkçe açısından bakılacak olursa, *Dîvânü Lugâti't-Türk*'ün işâretiyle, “us” ile “ög (<ök)” arasında da benzeri bir anlam farkının bulunduğu görülecektir:

Us, sâdece günlük hayâtın akışında iyi ile kötü ve doğru ile yanlış arasını tefrîk edebilen ve sâdece *şimdiki hâlî* anlayabilen akıldır ki bu yönüyle akl-ı cüz'ünün

insandaki tezâhürü sayılan akl-ı ma'âşa karşılık geldiği ileri sürülebilir. *Ög* (<ök) ise, yaşını başını almış tecrübeli insanlara hayâtın akışında hâdiselerin ve işlerin âkıbetini tahmîn ettirebilen, olayların arkasında yatan gerçek sebepleri daha berrak gösteren, ezcümle geçmişle gelecek arasında ilişki kurarak ileriye ve sonu görebilen tecrübî akıldır ki bu yönüyle akl-ı küllîden beslenen akl-ı ma'âda tekâbül ettiği ileri sürülebilir.

Gelinen noktada, beyitte *în hûş* ile kastedilenin, *nühye*, *ög* ve *akl-ı ma'âd* gibi *akl-ı küllî* cinsinden bir akıl olduğu söylenebilir. Bu akıl, hikmet ve mârifetle donanmış, töreli akıldır; dolayısıyla da *us*, *akl-ı ma'âş* ve *rasyonel akıl* gibi, *akl-ı cüz'î* cinsinden gelen akılı mâlûl hâle getiren gaflet ve nisyandan arınmış ve korunmuş vaziyettedir.

Bunun yanında, *akl-ı cüz'î* ve *akl-ı ma'âş*ın, nefis ve bedenî beşerî akıl; *akl-ı küllî* ve *akl-ı ma'âd*ın ise, gönül, rûh ve cânın hikemî akıl olduğu, "*în hûş*" ile murâd edilenin ise bu akıl olduğu şeklinde bir yorumu da şerh dâiresinde dile getirmek lüzûmu vardır. Bu çerçevede "nefsânî akıl", "bedenî akıl", "rûhî akıl", "kalbî akıl", "cân akıl" tâbirleri de kullanıma açılabilir.

"Bî-hûş" yâni "akılsız"dan murâd ise, denilebilir ki, kendisini *akl-ı cüz'î*'sinin yâhut *akl-ı ma'âş*ının eline teslim etmeyi reddeden; yâni, sâdece gününü, günlük işlerini, maddî-bedenî varlığının devâmını düşünerek yaşamayı kendisine zillet sayan kimsedir. *Bî-hûş*, yâni akılsız, aynı zamanda "âşık", "mest", "hayrân" ve "mecnûn" olan kimsedir ki aklını cânına ve aşkına kurbân etmiş "deli" ve "abdâl" kimseler de *bî-hûş* kabîlindedir. Kezâ, akılı nefsinin elinden çekilip alınmış, buna mukâbil rûhunun emrine verilmiş "mezcûb"ların da *bî-hûş* sınıfından olduğunu söylemek gerekir.

Zebân, (Far.), "konuşma vâsıtası; lisân, dil" anlamına gelmektedir.

"Zebân"dan murâdın, "cân dili" yâhut "kalb dili" olduğu; yâni "sözlerini cânıyla, rûhuyla söyleyen, akl-ı ma'âd sâhibi kimsenin dili" anlamına geldiği söylenebilir. Kezâ, *zebân*dan bir murâdın da, bedenî sâdece akl-ı ma'âş tercüme eden diliyle konuşmayıp dâimâ hakikat ve hikmet sırlarını nakledip söyleyen *mürşid-i kâmil* olduğu ileri sürülebilir ki sûfîyyûn bunu "nâtık-ı kâmil" (kâmil söyleyici) şeklinde de ifâde edegelmiştir.

"*Kalbin dili olsa da söylese...*" gibi derûnî serzenişlerde kastedilen dil de, bu *zebân* olsa gerektir.

Müşterî, (Ar.), "iştirâ eden, satın alan; alıcı; kabûl edici" anlamlarına gelmektedir.

Beşerî mânâda "müşterî"den murâdın, "mürîd", "tâlib", "sâlik", "hayrân" ve "âşık-ı sâdik" olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu müşterî, mürşidinin sunduğu ne varsa onu sadâkat ve muhabbetle isteyerek himmet ve gayretle kabûl edip alan mürididir.

Gûş, (Far.), "sesin ve sözün alıcısı; kulak" demektir.

“Gûş”tan murâd, denilebilir ki, *beden kulağı* değildir; o, olsa olsa “cân kulağı”, “kalbin kulağı”dır. Bir başka yorumla *gûş*, “sâmi‘-i âşık”tan, yâni *âşık işitici*den yâhut *dinleyen âşıktan* başkası değildir.

Bir bakıma *gûş* da müşteri'dir, müşteri ile aynı niteliklerdedir; yâni *gûş* da mürîdi, tâlibi, sâliki, ârifî ve âşık-ı sâdıkı temsil etmektedir.

1.2. Tâlî Unsurlar

În, (Far.), Türkçe’de “bu” işâret sıfatına karşılık gelmektedir.

Bî, (Far.), Türkçe’deki “-sız” isim olumsuzluk ekini karşılayan bir ön edattır.

Cüz, (Far.), cümlede kelimelerden önce gelerek Türkçe’de “-den başkası” anlamını veren, bununla berâber ifâdeye güzellik katan bir “tahsîn” ve tezyîn unsurudur.

Nîst, (Far.), Türkçe’de “değildir” anlamında olumsuzlama bildiren “değilleme edâtı”dır.

Beyitte her iki mısra'nın sonunda kullanılması, beytin *değilleme* esâsı üzerine inşâ edildiğini gösterir.

Mer, (Far.), Türkçe’deki “da / de” edâtını karşılayan bir unsurdur ki kelimelerden önce kullanılır.

Râ, (Far.), Türkçe’deki “-ı” belirtme hâl ekini karşılayan bir unsurdur ki kelimelerin sonunda kullanılır.

2. Tercüme

14. beyit, tüm anlam ve anlatım vurgularını da gösterircesine Türkçe’ye şu birkaç tercüme ile aktarılabilir:

- i. Bu aklın mahremi akılsızdan başkası değildir; dilin müşteri'si de kulaktan başkası değildir...
- ii. Bu aklın akılsızdan başka mahremi yoktur; *-zîrâ-* dilin de kulaktan başka müşteri'si yoktur...
- iii. Akılsızdan başkası bu aklın mahremi olmaz; kulaktan başkası da dilin müşteri'si olmaz...
- iv. Bu aklın mahremi ancak akılsızdır; dilin müşteri'si de ancak kulaktır...

Bu tercüme tekliflerinin sayısı daha da artırılabilir ki bu bağlamda bunlarla yetinmek mümkündür.

3. Şerh

3.1. Siyâk u Sibâk

Mesnevî'nin ilk 18 beyti bağlamında bir ön değerlendirme yapılacak olursa, 14. beytin mefhumlarının ve kelimelerinin, diğer tüm beyitlerin mefhumlarında ve kelimelerinde karşılık bulduğunu; beytin anlamının, ancak diğer beyitlerin anlamlarıyla itmam ve ikmâl edilebileceği söylenebilir.

Bununla birlikte, beytin siyâk u sibâkını husûsiyetle

Ney hadîs-i râh-ı pür-hûn mîkuned

Kıssahâ-yı 'ışk-ı Mecnûn mîkuned

[Ney, kanla dolu yolun havâdisini naklediyor; Mecnûn'un -o yoldaki- aşk kıssalarını anlatıyor...]

şeklindeki 13. beytin teşkîl ettiğini de söylemek gerekir.

Bu beyit, önden bir kılavuzlukla şunlara işâret etmektedir:

În hûş tâbirinden murâd olunanlardan biri "ney"dir ki, *ney*, 18 beytin tamâmında akl-ı ma'âd sâhibi insân-ı kâmilî temsil etmektedir; *bî-hûş* tâbirinden murâd olunanlardan biri ise âşık Mecnûn'dur. *Zîrâ*, *ney*, Mecnûn'un kanlı aşk yolundaki kıssalarını, hikâyelerini anlatmaktadır; neyin sesine ve sözlerine hakkıyla kulak verebilecek olan ise, kendisi de o yolda seyrüsefer eden Mecnûn mizaçlı bir kimsedir ki *bî-hûş*tur.

"Gûş", ilk beyitteki "*Bi'şnev* (Dinle)" emrinin muhâtabı olan kulaktır; bu, insân-ı kâmilin irfan sohbetine cân kulağını açıp dinlemesi gereken mürîdin, sâlikin, tâlibin, ârifin ve âşıkın kulağıdır. *Gûş*, insân-ı kâmilî temsil eden *ney*in muhâtabı olan cân kulağıdır.

Neyden ve *-neyle temsil edilen-* insân-ı kâmilden murâd olunanlardan birinin, *Mevlânâ*'nın bizâtihi kendisi olduğu yorumuna göre ise, *în hûş*tan murâd olunanın da bizâtihi *Mevlânâ*'nın kendi aklı yâhut kendisi olduğunu söylemek mümkündür. Tıpkı bunun gibi *zebân* da *Mevlânâ*'nın kendi dilidir ve hattâ bizâtihi kendisidir.

Mürşid, irfânını şifâhî yolla zebândan gûşa yâni dilden kulağa aktaran, hûş sâhibi yâni akl-ı ma'âd sâhibi velî ve kâmil insandır. Bu anlamıyla mürşid, *-sûfilerin tâbiriyle-* "kitâb-ı nâtık", yâni konuşan kitaptır. Buna mukâbil, ilmîni kitâbî yolla yazıdan göze ve gözden akla aktaran akl-ı ma'âş sâhibi âlim ise, "kitâb-ı sâkit", yâni suskun kitap sayılır.

Beyitte *hûş – bî-hûş = zebân – gûş* kelimeleri arasında yapılmış olan *leff ü neşr* san'atına göre; *hûş* (akıl) konuşur, *bî-hûş* (akılsız) dinler; yâni, akl-ı ma'âd sâhibinin konuştuğu yerde akl-ı ma'âşını devreden çıkartıp aşan kişiye susup dinlemek düşer. Ezcümle şöyle de denilebilir ki, eğer *în hûş*tan murâd akl-ı ma'âd sâhibi *mürşid* ise *bî-hûş*tan murâd da akl-ı ma'âşını susturup akl-ı ma'âd kazanmak isteyen *mürîd* olabilir.

3.2. Törelî Aklın İzleri

Törelî edebiyâtın, evvelemirde Allâh kelâmından beslendiğini burada bir kez daha tesbît etmek lüzûmu vardır. Kur'ân'ın, tam da beytin mazmûnuyla ilgili ipuçlarını ihsâs eden

"Ve lekad zere'nâ li-cehenneme kesîran mine'l-cinni ve'l-ins(i) lehum kulûbun lâyeftakûne bihâ ve lehum a'yunun lâyubsûrûne bihâ ve lehum âzânun lâyesme'ûne bihâ ulâ'ike ke'l-en'âmi bel hum adall ulâ'ike humu'l-ğâfilûn. (Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu

cehennem için yarattık; *-zîrâ onların-* kalbleri vardır ama onlarla kavrayamazlar, gözleri vardır ama onlarla göremezler, kulakları vardır ama onlarla işitemezler; onlar, hayvanlar gibidirler, hattâ daha da sapkındırlar; işte asıl gâfiller onlardır.)” (A‘râf / 179).

âyetine göre, cehennemlik nice gâfil insan vardır ki kalbleriyle düşünemezler, gözleriyle göremezler, kulaklarıyla işitemezler; onlar insan sûretindeki hayvanlardır ve daha da aşağı bir derekededirler.

Anlaşılmaktadır ki, “kalble akletme”, yâni kalble düşünme, kavrama ve anlamaya çalışma eylemine “fıkıh/tefakkuh” denmektedir. Tefakkuh ise, ancak akl-ı ma‘âd mertebesindeki bir insânın eylemi olabilir; yâni, sâdece akl-ı ma‘âşıyla yaşayan kimselerin fıkhetmekle *-derinlemesine düşünmekle-* de, fıkıh ilmiyle de bir münâsebeti olamaz.

İnsan, beden gözüyle hakîkatın gölgesini görebilir, hakîkatı ise ancak kalb gözüyle görebilir; beden kulağıyla hakîkatın yankılarını işitebilir, hakîkatı ise ancak cân kulağıyla duyabilir. Cânın aklı *-kalbî akıl-*, akl-ı ma‘âddir; beşeri, hayvânîlik mertebesinde “hazret-i insân” mertebesine yükseltecek olan da tefakkuh kâbiliyetiyle donatılmış olan bu akıldır.

Âyetle beyti ilişkilendirmek adına, *în hûş* sâhibi insanların, kalbleriyle düşünüp kavrayabilen, kendilerine bahşedilen gözlerle görüp kulaklarla işitebilen, cennet ehli olmaya aday, kâmil insanlar olduklarını söylemek mümkündür. Buna göre *bî-hûş* insanlar ise, kendilerini cehenneme sürükleyecek olan gaflet ve dalâletin müsebbibi sayılan *akl-ı ma‘âş*ı devreden çıkartanlardır.

3.3. Neyin Aşkı

Siyâk u Sibâk başlığı altında *în hûştan* bir murâdın da aşk yolunun kıssalarını terennüm eden *ney* olduğundan ve neyin de kâmil âşıkı temsil ettiğinden bahsedilmiş idi. Ney, dilsizdir ve aşk gamını sözsüz anlatır; zîrâ, dil ve söz, bir bakıma akl-ı ma‘âşın anlaşma vâsıtasıdır. Azmîzâde Hâletî de âdetâ 13. ve 14. beyitleri tercüme eden bir rubâisinde şöyle söylemektedir:

Ahvâl-i cihânı her zamân söyleşelüm

Ammâ gam-ı ‘ışkumuz nihân söyleşelüm

Ey vâkıf-ı râz-ı ‘ışk olan ‘ârif-i cân

Ney gibi senünle bî-zebân söyleşelüm

Yâni, aşk gamı, aşk sırrına vâkıf olan, hâl dilinden anlayan bir cân ârif-iyle ve de ney gibi sözsüz bir şekilde söyleşilir. Zîrâ, neyin muhâtabı beden kulağı değil de *ârif-i cân*dır ki o da 14. beyitteki *gûşa*, yâni cân kulağına tekâbül etmektedir.

14. beyit bu minvalde “aşk” zâviyesinden yorumlanacak olursa ayrıca şunları da söylemek mümkündür:

În hûştan murâd, bizâtihi *aşktır* ki aşk da akl-ı ma‘âd gibi, akl-ı küllînin lisânından beslenir, o lisanla konuşur; bu durumda *bî-hûştan* murâd ise evveleminde akl-ı

ma'âşının dilini kesip susturması gereken *âşıktır*. Aşk zebânıyla konuşan kişinin sözlerini, ancak akl-ı ma'âd sâhiplerinin kulakları işitebilir.

"Aşk kapıdan girince akıl bacadan çıkar." töresözü de mecâz yoluyla beyân etmektedir ki, akl-ı ma'âd ile akl-ı ma'âş aynı bünyede bulunamaz; akl-ı ma'âdın bulunduğu yerde akl-ı ma'âş lüzumsuz ve hükümsüz duruma düşer.

Aşkın sultan sayıldığı cenânda *-kalbde-*, akl-ı ma'âşa yer yoktur. Âşkın cenâni cinnetle doludur; cinnet hâli ise, akl-ı ma'âşın cenânda zevâle ermesi, yerini akl-ı ma'âda terk etmesidir. Bu durumda âşık, cünûn vasfını yüklenir, mecnûn kisvesine bürünür.

Bu noktada *-A'râf Sûresi 179. âyetin de ışığıyla-*, cinnet ile cennet arasında mevcut iştikâk alâkası üzerinden şöyle bir yorum da geliştirmek mümkündür:

Akl-ı ma'âş, Âdem'i cennetten indiren akıldır; akl-ı ma'âd ise, âdemoğlunu cehennemden koruyacak ve cennete ulaştıracak olan akıldır. Hangi türden olursa olsun akıl insâna dünyâ hayâtı için bahşedilmiştir; cennet ehline akıl lâzım olmayacağına göre, onlar *bî-hûş*, yâni dünyâdayken cennetle mest ü hayrân olan mecnûndur. Zîrâ, mecnûnun bir anlamı "cinnetlenmiş" ise de iştikâkî bir anlamı da "cennetlenmiş"tir.

Öte yandan, Sinân Paşa da bu noktayı şu cümlelerle yorumlar:

"İşk ezel kadehinden bî-hûşlukdur 'ışk iki 'âlemi ferâmûşlukdur. (...) Kim ki o kadehden bî-hûş olur cânı cânân ile hoş olur."

Yâni, aşk, ezelî cennet kadehinden *-elest bezminden-* hâsıl olan bî-hûşluk, mest ü hayranlık ve mecnûnluktur. Ezelî cennet şarâbindan sarhoş olanın gözünde ne bu dünyâ zevkleri ne de ebedî cennet nîmetleri bulunur; onun cânı, ancak cânân-ı ezelî ile hoşnut olabilir. Denilebilir ki, akl-ı ma'âd cennete ulaştırabilirse de cemâlullâha da ancak aşk ile erişilebilir. Son tahlilde ifâde edilmelidir ki, *bî-hûş*tan murâd, mecnûn sıfatını hâiz olan âşıktır.

3.4. Cân Pazarı

Beyitte, "müşteri" kelimesinden mütevellit olarak bir alışveriş, ticâret ve pazar havası hissedilmektedir ki tam mânâsıyla "cân pazarı"dır, bu. Cân diliyle söyleyip satan, akl-ı ma'âd sâhibi mürşid; cân kulağıyla işitip alan da, akl-ı ma'âd tâlibi müriddir. Satılan ve alınan şeyler ise, cânâ dâir mürşid ile mürîd arasında kalması gereken mahrem sırlardır; remizli sözlerin zımnına *-derin tabakasına-* gizlenen bu sırlar da ağızdan ağıza, kulaktan kulağa, cânâdan cânâna aktarılıp taşınmaktadır.

Mevzû *cân pazarı* olunca yeri gelmişken değinmeden geçmemek gerekir. Yûnus'un

'İşkun bâzârında cânlar satılır

Sataram cânımı alan bulunmaz

mısrâlarındaki şikâyeti de bir bakıma cânâ dâir şeylerin, yâni cân dilinin, yâni aşkın îtibâr görmemesinden, cânâ dâir şeylere mahrem müşteri bulunmamasından

olsa gerektir. Zirâ, elverişli cân toprağına ekilmeyen sır tohumu ortalığı düşer, şâyi ve zâyî olur.

Hacı Bayram, “Çalabum bir şar yaratmış iki cihân arasında” matla‘lı şiirinde vasfettiğı “şar”ın -şehrin- gönül olduğunu

Ol şar didigüm gönüldür ne ‘âlimdür ne câhildür

‘Âşıklar kanı sebîldür ol şarun kanâresinde

beytinde dile getirmekte; şiirin

Ol şardan oklar atılır gelür cigere batılır

‘Ârifler sözi satılır ol şarun bâzâresinde

beytinde ise, gönül şarının pazarında “ârifler sözü” satıldığını söylemektedir. Yâni, gönül pazarında satıcı da ârifdir, müşteri de; gönül pazarının dili de ârifdir, kulağı da... “Ne ‘âlimdür ne câhildür” diye nitelenen gönül şarından murâd ise, “kalbin aklı”, yâni Mevlânâ’nın *în hûş* dediğı akıl olmalıdır.

3.5. Değil Değildir

Beyitte “nefy”, yâni *olumsuzlama* ve *değilleme* dilinin hâkimiyeti de dikkat çekmektedir; iki yerde “nîst” ve bir yerde “bî” bulunmaktadır. Olumlu şeylerin var olabilmesi, olumsuz şeylerin yok olması yâhut olmaması şartına bağlıdır. Meselâ, “*Lâ ilâhe illallâh.*” kelime-yi tevhidinden murâdın, bir kalbde sâdece Allâh’ın bulunabilmesi için, ilâh kabîlinden başka şeylerin ve başka kimselerin o kalbden atılması, artık o kalbde bulundurulmaması şartı olduğu söylenebilir.

Bir kimsede *în hûşun* yâni akl-ı ma‘âdın hâkim olabilmesi, o kimsenin akl-ı ma‘âştan *bî-hûş* olmasına bağlıdır. Akl-ı ma‘âş kendisine mutlak mürşid ve ilâh edinenler, akl-ı ma‘âdın hakîkî kılavuzluğundan mahrum kalırlar.

Akl-ı mutlak, *akl-ı evvel* yâhut *akl-ı küllînin* “nûr-ı siyâh”ına erişebilmek için *akl-ı ma‘âd* kandîlini mürşid saymak, akl-ı ma‘âşın sönmeye mahkûm sahte ışığını söndürmek gerekmektedir. Nitekim, göz önündeki küçük ışıklar, kimi zaman, nihâî noktadaki tek hakîkî nûrun görülebilmesine engel teşkil edebilmektedir. Mürşid odur ki cân gözü söncü sahte ışıkla kamaşmaz; mürid de odur ki söncü sahte ışığa cân gözünü kapatır ve hakîkî nûra tâlib olur.

4. Hâtime

Çocukluğunda geçirmiş olduğu çiçek hastalığından dolayı bedenî âmâ olan Ebu’l-A‘lâ el-Ma‘arrî (973-1057), *Mesnevî*’den 2 asırdan fazla bir süre önce

Ene’llezî nazara’l-a‘mâ ilâ-edebî

Ve esma‘at kelimâtî men bihî samemu

[Ben, körün edebiyât[çılığ]ımı -*edebî kudretimi*- gördüğü, sağırın da sözlerimi işittiğı kimseyim...]

diyerek, âdetâ 14. beyti müjdelemiştir. Hakîkatın cân dilini işitebilenler ve hâl diliyle anlaşılabilenler için, sesin, sözün, kulağın ve gözün bir ehemmiyeti de yoktur hükmü de. Hattâ, kimi zaman bunlar hakîkatı perdelemektedirler de.

Yûnus'la başlanan şerhi yine Yûnus'la bitirmek, söz ve şerh âdâbı için de münâsip görünmektedir:

'İşk sözlerin söyler cân cânları eyler hayrân

Câhiller giremezler bu bizüm sırrumuza

Sırrumuza irmezler anın yoldaş olmazlar

Degmeler hâldaş olmaz bu bizüm hâlümüze

Hâlümüze hâldaş ol sırrumuza sırdaş ol

Müşkilün 'ayân olsun baş indür ulumuza

Yûnus'un, bu mısırâlardaki “yoldaş”, “hâldaş”, “sırdaş” kelimeleri, Mevlânâ'nın *mahrem-i in hûşuna tekâbül* etmektedir. Zîrâ, *bu aklın mahremi*, hem “ışk sözlerin” söyleyen ve hem de aşk sözleriyle “hayrân” olan “cân”dır. Hayrân - *yâhut mest ve sarhoş*- olan cân ise, Mevlânâ'nın *bî-hûş -akılsız-* dediği şeydir ki, o da bu aklın, yâni kalbin akli sayılan gönülün mahremidir.

Hulâsa, nasıl ki kâinâtın devri mükemmel bir nizam ve mîzan dâiresinde devâm ediyorsa dostlukların devâmı da adâlet ve îtidal dengesi gerektirmektedir. Akıl, idrak, şuur, dil, ilim ve fikir seviyeleri; îman, ihsan, ihlâs, irfan ve hikmet mertebeleri; fütüvvet, mürüvvet, hamiyet, şecâat, sehâvet ve zarâfet dereceleri birbirine denk olanlar ancak, birbirleri için kâmil birer yoldaş, hâldaş ve sırdaş olabilirler. Ayrıca, kimi zaman tarafların maddî, bedenî ve medenî hâlleri arasındaki denklik bile dostluğun devâmını ve bekâsını belirleyen unsurlara dönüşebilmektedir.

Mevlânâ-yı Rûmî, aşk gamıyla gamlı âşıkın serencâmını neyin dilinden anlatırken karşısında kendisini konuşmadan dinleyecek bir sırdaş aramaktadır ki bu da şifâhî aktarımın en mühim iki vâsıtasından biri olan *gûş* yâni kulaktır. Şerh sürecinin sonunda görülmüş olmalıdır ki Mevlânâ'ya cân kulağını açarak onun sırlı şiirini şiirle tercüme edip yorumlayan *mahrem müşterî*ler ise öncelikle sûfi şâirlerdir.

Kaynakça

Ayan, H. (2002). *Nesîmî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkidli Metni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çapraz, E. (2022). Hakikatın Hikâyesi, Hikâyenin Hakikatı: Bir Hakikat Alanı Olarak Türk Halk Hikâyeleri. *İSLARA Uluslararası İslam Araştırmaları Kongresi 12 Şubat 2022 -Bildiriler-*. (E. C. Öztürk – M. E. Erkaya, Dü.). Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 87-99.

- Dağlar, A. (2009). *Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitleli Metin-Sözlük)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dağlar, A. (2010). Şem'î'nin Mesnevî'yi Lafzen Okuma Teklifleri. *Sûfî Araştırmaları - Sufi Studies*. 1(2), 55-72.
- Dağlar, A. (2017). Mizâhın Hikmeti: Türk Tasavvuf Edebiyatında Mizâhî Metinlere Yazılan Şerhler, *Mecmua - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 2 (3), 1-15.
- Dağlar, A. (2022). Edebî Töre Çatısı Altında: Törelî Türk Edebiyatı, *İSLARA Uluslararası İslam Araştırmaları Kongresi 12 Şubat 2022 -Bildiriler-*. (E. C. Öztürk – M. E. Erkaya, Dü.). Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 100-115.
- Demirel, Ş. (2009). *Dinle Neyden –Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri–*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Gölpınarlı, A. (2000). *Mesnevî ve Şerhi -I. Cilt-*, (Üçüncü Baskı) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2019). *Yunus Emre –Hayatı ve Bütün Şiirleri–*. (10. Baskı) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gümüş, Z. (2009). Mesnevî'ye Cevrî'nin Manzum Şerhi: Hall-i Tahkîkât. *Turkish Studies –International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic–*. 4(6), 231-250.
- İsmail Hakkı Bursevî. (2004). *Rûhu'l-Mesnevî -Mesnevî Şerhi-*. (İ. Güleç, Dü.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud. (2023). *Dîvânü Lugâti't-Türk -Türk Dilinin İlk Sözlüğü-*. (M. S. Kaçalın – M. Ölmez, Dü.) İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.
- Ken'an Rifâî. (2000). *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Konuk, A. A. (2004). *Mesnevî-i Şerîf Şerhi -I. Cilt-*. (S. Eraydın – M. Tahralı, Dü.) İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî. (2015). *Mesnevî-i Ma'nevî -Giriş-Çeviri-*. (D. Örs – H. Kırlangıç, Dü.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Nakşî Şeyhi Ebussuûd el-Kayserî. (2014). *Şerh-i Mesnevî*, (T. Koçoğlu, Dü.) Kayseri: Laçın Yayınları.
- Okudan, R. (2012). Hacı Bayrâm Veli'nin Şiirinde Şehir Metaforu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16, 265-278.
- Özdemir, M. (2017). Bağdatlı Abdülaziz Âsım'ın Türkçe Divan'ının Sonunda Bulunan Mesnevî'nin On Sekiz Beyit Şerhi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 6 (1), 368-382.

- Paksoy, K. (2009). Bursevî'nin Bir Eseri: Şerh-i Rumûzât-ı Hacı Bayrâm-ı Velî. *Turkish Studies –International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic–*. 4(6), 374-386.
- Salmani, M. (2020). *Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, I. Cilt (İnceleme-Metin)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sinan Paşa. (2014). *Tazarru '-nâme -Yakarışlar Kitabı-*. (M. Tulum, Dü.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Şeyh Gâlib. (2007). *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*. (M. Atalay – T. Karabey, Dü.) Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Tâhir-ul-Mevlevî. (Tarihsiz). *Şerh-i Mesnevî -I. Cilt-*, (İkinci Baskı) İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tavukçu, O. K. (2022). *Yûnus Emre ve Dîvân'ı*. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (2006). *Yunus Emre Dîvânı*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Yerdelen, Cevat. (1991). *Azmî-zâde Hâletî'nin Rubaileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EKLER

Ek 1: (Sürûrî)

“Maneviyyatı idrak etmeye de bî-hûş olandan başka mahrem yoktur.”

Yani akl-ı meadın mahremi, akl-ı meaş olmanın kişidir. Çünkü münasebet gerekir. Nitekim

“Dile kulaktan başka müşteri yoktur.”

Yani sözleri dinleyen kulaktır.

Beyit: *Sözü dinleyen göz bulamazsın / Cemali gören burun göremezsın...*

Zira çoğu kimseler, akıllılıktan ve kulaksızlıktan haberleri ve sırları duymadılar. Zamanı (dünyayı) zıyan ettiler. Bundan sonra Hazreti Mevlânâ, onların hâlini anlatır. Bu derde derman buyurur...

(Şener Demirel. (2009). *Dinle Neyden –Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri–*. Elazığ: Manas Yayıncılık, 135-136.)

Ek 2: (Ebussuûd el-Kayserî)

Bu uyanıklığın mahremi mest-i Hakdan gayrı kimesne degüldür. Zebânuma müşteri kulagumdan gayrı kimesne degüldür ya'nî sözümi yine benüm hâlüm ile hem-sâz olmayan anlayamaz ancak söylerüm sözümi yine ben bilürüm hâlümü.

Şeb-i târik ü bîm-i mevc ü girdâbî çünîn hâyil / Kücâ dânenend hâl-i mâ sebük-bârân-ı sâhilhâ...

(Nakşî Şeyhi Ebussuûd el-Kayserî. (2014). *Şerh-i Mesnevî*. (T. Koçoğlu, Dü.) Kayseri: Laçın Yayınları, 77.)

Ek 3: (Şem'î Şem'ullâh)

Bu hûşun mahremi bihûşdan gayrı degüldür bunda bihûşdan murâd 'akl-ı ma'âş kaydından halâs bulup terk-i mâsivâ itmiş kimsedür zîrâ zebâna müşteri gûşdan gayrı degüldür bu hem vechdür zîrâ zebâna gûşdan gayrı müşteri yokdur zîrâ kelimâtı sem'den gayrı bir 'uzv hiss ü idrâk eylemez pes mütekellimün sözünü fehm itmege münâsebet lâzımdur zübde-yi kelâm havâss kelimâtınınun esrâr u hakikatını yine havâss fehm eyley dimekdür *mer zebânârâda* mer tahsîn-i lafz içündür [*müşteri* ismi fâ'ıldür ifti'âl bâbından] hazret-i Mevlânâ kelâma iltifât tarîkıyla şürû' eyledi te'sîri ziyâde olsun nite ki Habîb-i Neccâr kavmine hitâb idüp eytdi kavluhu *Te'âlâ ve mâ liye lâa'budu'illezî fataranı ve ileyhi turce'ün ...*

(Abdülkadir Dağlar. (2009). *Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkilî Metin-Sözlük)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 224.)

Ek 4: (Mehmed İlmî Dede)

Bu 'aklın mahremi 'akılsızlıktan gayrı değildir. Tahkîk-i dile kulaktan gayrı müşteri yokdur.

Ya'nî 'aşka mensûb olan 'akılsızlıktan 'aşka hıdmet eyledin 'akl 'akl-ı külldür ve 'akılsızlık diye redd etdikleri 'akl-ı ma'âşdır ki 'avâma mensûbdur, dile kulak müşteri olduğu gibi. 'Aşka da 'akl-ı küll müşteridir ve lâyıkdır.

(Şener Demirel. (2009). *Dinle Neyden –Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri–*. Elazığ: Manas Yayıncılık, 150.)

Ek 5: (Hacı İlyas-zâde Ömer)

Mer lafzı *inne* tahkîkiyye ma'nâsına gelir ve tahsîn-i lafz için kelimenin evveline dâhil olur. Ma'nâ-yı evvel murâddır. Sâni de kâbildir.

Bu 'aklın mahremi 'akılsızlıktan gayrı değildir. Tahkîk: Dile kulaktan gayrı müşteri yokdur. Ya'nî 'aşka mensûb olan 'akılsızlıktır. Ya'nî 'akl-ı ma'âşın gîtmesidir ki bu 'akl-ı cüz'î

'avâmındır 'aşka mahrem değildir. Ki bu 'aklın kâlib-ı insânın murâdât-ı fâniyesi kuludur ve bendelik içindir.

(...) Pes dile kulak müşteri olduğu gibi 'aşk da 'akl-ı külle müşteridir ve birbirine lâyıktır. Hâsılı tâlibe bî-hodluk gelmeyince vâsıl olamaz. Ammâ bî-hodluğun mukaddemesi hâmuşluktur ki sükût-ı vesâvisi giderir. Vesvese gidince yerine 'irfân-ı mahabbet gelir ve her kelimâtdan söyleyene vesvese doğar. Ve meydân-ı dilde südde ve hâ'il zâhir olur. 'Îlâc-ı icâzetle zikr ve mürşidin hayâlin hâtıra getirmekdir. Eğer mündefi' olmazsa dimâğından bir nesne çıkarır gibi üç kere kuvvetle nefesin yukarı çeke andan tevhide meşgûl ola. Yine gelirse cürmünden bilip inkisâr ve nedâmetle üç kere hâlisân...

(Şener Demirel. (2009). *Dinle Neyden –Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri–*. Elazığ: Manas Yayıncılık, 165-166.)

Ek 6: (İsmâil-i Ankaravî)

Bu hûşun mahremi bihûşun gayrı degüldür tahkîkan zebâna gûşdan gayrı degüldür tahkîkan zebâna gûşdan gayrı müşteri yokdur ya'nî bu zikr olınan hûşun mahremi degüldür illâ 'akl-ı ma'âşdan bihûş olanlar ve ol dünyâya Peygam-ber 'aleyhi'sselâm gibi *entum a'lemu biumûri dunyâkum* diyenlerdür zîrâ hikmet-i ilâhiyye her şey'i bir şey'e lâyık ve her kesi bir güne maslahata sâyık kılmışdur meselâ zebâna tâlib ü müşteri olan gûşdur kezâlik bu hûş-ı külle 'âşık u mahrem olan bihûşdur.

(...) Pes bu hûşa mahrem olan ehl-i dîne lâbud ve lâzımdur ki bîhodluk şarâbın içe ve mest olup kendüden geçe hattâ ma'sûk-ı hakîkî ana bir kapuyı feth idüp açâ pes Hazret-i Mevlânâ bu hûşa mahrem olan 'akl-ı cüz'îden bihûş kalan kimseler ne idügin beyân eyledükden sonra günleri 'akl-ı ma'âş gamında zâyî' olan kimselerün hâlini 'alâ-kâ'ideti üslûbu'l-hakîm takrîr idüp buyururlar...

(Ahmet Tanyıldız. (2010). *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 232-233.)

Ek 7: (Abdülmecîd-i Sivasî)

Bu 'aklın mahremi 'akılsızdan gayrı kimse değildir. Nitekim lisâna kulakdan gayrı nesne müşteri değildir. Ya'nî *li-kulli makâmin makâl ve li-kulli makâlin ricâl* tıbkınca 'âkil ü ferzâneve ve 'ârife vü vâsıla ve meczûb u bî-dil olanlara, ya'nî her bir kavme kelâm özge gerekdir. Ya'nî kâmil herkesin fehm ü havsalasına göre söylemek gerek ki bî-idrâkle 'urefâ sözün söyleşmek hümâyıla hatt-ı serâdan ve kabl-i nu'be ile semâdan ve a'mâ ile elvândan ve sabî ile zevk-i nisvândan bahs gibidir. Me'âli zâyî yanışıklıktır. Pes niteki dile havâs içinde kulakdan gayrı müşteri yokdur. Bu 'akl-ı küll haberine de mahrem inne ekseru ehli'l-cenneti'l-bulh hadîsi üzere fikr-i ma'âşını ve 'akl-ı cüz'iyyesini 'aşka değışendir, gayrısı nâ-mahremdir. Yubeddilullâhu seyyi'âtihim hasenât bu tahkîktir ki 'akl-ı cüz'î 'ârif katında seyyi'edir...

(...) Bu 'akl-ı cüz'înin melekût u ceberûta hükmü yokdur. Ancak bendelik ve hıdmet edebini ri'âyetiçün âletdir. Pes 'akl-ı küll i'tibâr-ı 'ırz u 'ârın düşmenidir. Li-muharririhî: *'Âkil oldur 'akldan 'üryân ola / Melbes-i cismi birağa cân ola / Düşmen ola ana nakş u 'âr u nâm / Süretinden kalka zeyn ü intizâm...*

Hâsılı sâlike evâ'il-i sülûkda riyâzet ve zikr ü 'uzletle bir mikdâr hayret ve sefe ve veleh ü bî-hodluk gerekdir.

(...) Bu ma'nâ-yı zevkî ki meydân-ı 'akl değildir...

(...) Yâhûd tahsil-i 'aşk için mâ-sivâ-yı 'aşkdan ferâgat u inkıtâ'ı yâhûd tahammül-i 'aşka tâkatı olmaya. Kanatsız râh-ı vasla meydân alamaz ve baş kurtaramaz demek de mümkündür. Hâsılı nitekim kuş matlûbî 'âlemine kanadla uçar ve mehâlikden cenâhla kurtulur. Kezâlik 'âlem-i 'ulvîye mi'râc-ı rûhânî hevâsında olanlara da cenâh-ı 'aşk gerekdir. Tâ ki hem murâda ere hem ol cenâh sebebi ile şeytân u nefis ü dünyâ ve vesvese-i sivâ vü mehleke-i hevâdan ve cümle belâyâdan kurtula. 'Aşk ise sâlih musâhib ü mücâhede ve himmet-i 'ulyâyıla hâsil olur 'akl u fikr ile olmaz...

(Şener Demirel, *Dinle Neyden –Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri–*, Manas Yayıncılık, Elazığ 2009, s. 218-220.)

Ek 8: (Abdullâh-ı Bosnevî)

Mahremi bu ussun ussuzluk durur / 'Aklı bu 'aklun 'akılsuzluk durur // Tâ ki 'âkilsin sen iş bundan haber / Alımsızın bulımsızın bir eser // Dâniş-i suveri terk it fenâ / Ma'nevî dâniş gele magzuna tâ // Ko ma'âş 'aklin gele tâ 'akl-ı dil / 'Ârif öninde bilür kılunmagıl // Eblehâne 'âşıkâne kıl özün / 'Ârif öninde sükût itgil sözün // Olasın ehl-i dilândan mühre-mend / Ol şekerlikden tola nâyuna kand // Çü kak ızhâr-ı fekâhet eyleme / Nâz ile bas da zerâfet söyleme // Olma nâzik dinle hikmet sözlerin / Bakma sözde sözlerün huşk-terîn // Bilmedüğün kavlı inkâr itme tiz / Sorgul ehlinden anı 'âr itme tiz // Sırr ile sorgul anı andan nihân / Gizle muhkem olmaya ol söz 'ıyân // Tâ ki sırrından anun komayasın / Ol safâdan nâ-murâd olmayasın // Çün emîn göre seni sâhib-dilân / Bezl ideler gark-ı dil esrâr-ı cân // Müşterî olmaz dile illâ ki gûş / Sâfî gûş ol kılasın ol zârı nûş // Kıl-i bakl olgil kulakla dîde sen / Vasl idesin zerreni hurşîde sen // Göresin işidesin dürlü fûnûn / Mahv ola çün nâkis u bâtl zunûn...

(Şener Demirel. (2009). *Dinle Neyden –Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri–*. Elazığ: Manas Yayıncılık, 241-242.)

Ek 9: (Sabûhî Ahmed Dede)

Ya'nî beyt-i sâbıkda zikir olunan mecnûnân-ı Hudâ başka 'akl sâhibleridir ki ona 'akl-ı ma'âd derler mahrem olmaz. Evvelâ bî-hûş olanlar ya'nî ma'âşdan bî-hûş olup 'aşk-ı Hudâ'ya yoldaş olanlar bî-hûş ile mahrem olurlar gayrlar olamazlar. Pes idrâkât-ı kudsiyye ve müşâhedât-ı tecelliyyât-ı şühûd-ı küşûfât-ı kudsiyye müyesser olmaz illâ 'akl-ı ma'âd ile. Pes tâlibân-ı tarîk-ı Hudâ buncilayın hâlât-ı rûhâniyyete ve cüz'ıyyât-ı Sübhâniyyete ol zamân isti'dâd kesb ederler ki bu 'akl-ı cüz'den onun ahkâmından tecerrüd eyleyeler.

(...) Tahkiken zebâna gûşdan gayrı müşterî yokdur. Ya'nî merzebân gûş ol, evliyânın kelimât-ı hikmet-âmîzlerin dinle. Tâ ki gûş hissi hiss-i bâtına evliyâ râzına mahrem olasın ve onların kelimâtın fehm eylesesin. Zîrâ gûş hissiyle esrâr-ı ilâhî kelimâtı fehm olunmaz.

(Şener Demirel. (2009). *Dinle Neyden –Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri–*. Elazığ: Manas Yayıncılık, 263.)

Ek 10: (Ağa-zâde Mehmed)

Bu zikir olunan hûşun mahremi değildir. İllâ 'akl-ı ma'âşdan bî-hûş olanlar ve ehl-i dünyâyâ hazret-i Peygamber -sallallâhu 'aleyhi ve sellem- gibi *entum a'lemu bi-umûri dunyâkum* diyenlerdir. Zîrâ hikmet-i ilâhiyye her şey bir şey'e lâyük ve herkesi bir gûne maslahata lâyük kılmışdır. Meselâ zamâne tâlibi ve müşterî olan gûşdur. Kezâlik bu hûş-ı külle 'âşık u mahrem olan bî-hûşdur.

(...) Bu hûşa mahrem olayı diyene lâbüd ü lâzımdır ki 'akl-ı ma'âşdan nitekim İki Cihân Güneşi -sallallâhu 'aleyhi ve sellem- *lâyemliku imâne ehadukum hattâ yekûle'n-nâse mecnûn*. Bunlar nâs-ı pür-vesvâs zu'mlarınca mecnûndur. Yohsa 'indellâh ve 'inde-enbiyâ'ihî ve evliyâ'ihî bunlar kâmilü'l-'akl ve'l-îmân birer zû-fünûndur. Pes hazret-i sultânımız bu 'akla mahrem olan cüzden bedeni bî-hûş kalan kimse idügin beyân eyledikden sonra günleri 'akl-ı ma'âş gamından zâyi' olan kimselerin hâlin üslûb-ı hakîm kâ'idesi üzere tahrîr edip buyururlar...

(Şener Demirel. (2009). *Dinle Neyden –Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri–*. Elazığ: Manas Yayıncılık, 273.)

Ek 11: (İbrâhîm Cevrî)

Sırrımı fehm idemez idrâk-i ten / Dinlemez güftârımı gûş-ı beden // Söylemez asl-ı makâmumdan haber / Gûş iden mecnûn sanup bakmaz geçer // Hûş-ı cândur âşinâ bu sözlere / Gûş-ı dildür müşterî bu gevhere // Bende vardur 'ışkıla bir hûş-cünûn / Kim

fedâdur ana zî-'akl-ı fûnûn // Ol cünûndan zevk iden ferzânedür / 'Akl ana mahrem degül bîgânedür...

(Zehra Gümüş. (2009). Mesnevî'ye Cevrî'nin Manzum Şerhi: Hall-i Tahkîkât. *Turkish Studies – International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*-. 4 (6), 246.)

Ek 12: (Sarı Abdullâh)

Bu hûşun mahremi bî-hûşdan gayrı degıldür, zîrâ zebâna gûşdan gayrı müşterî yokdur, ya'nî 'ayn-ı dâniş u hûş olan mey cûş u ney hurûşların râh-ı pür-hûn u 'ışk-ı mecnûn kıssasında müşâhedât-ı ünsiyye ve vâridât-ı kudsiyyelerinden sudür iden hakâyık-ı 'ayniyye ve dakâyık-ı gaybiyyelerine şerâb-ı 'ışkla medhûş ve nâr-ı şevkle bî-hûş olanlardan gayrı mahrem degillerdür. Ve kuvvet-i sâmi'a metâ'-i kelimât-ı zebâna müşterî olduğu gibi erbâb-ı muhabbetün dahı cevâhir-i fevâhir-i nikât-ı dakâyık-ı kalbiyye ve zevâhir-i bevâhir-i 'ibârât-ı hakâyık-ı rûhiyyelerine mest-i medhûşların gûş-ı hûşları müşteridür. Zîrâ müste'idd-i verziş-i cezebât-ı rabbâniyye olan tâlibân-ı muhabbet hûş-ı cüz'ilerini ney-veş dest-i hûş-ı pîr-i tarîkate teslîm itmekle ber-fehvâ-yı *innellâhe'sterâ mine'l-mu'minîne enfusehum ve emvâlehum bi-enne lehumu'l-cenneh* metâ'-ı hestîlerin semen-i nîstîye tebdîl itmişlerdür ve tâlibân-ı ilâhî bu bey' u şîrâda bulunup fâyide-mend olsun deyü tarîk-ı fenâya da'vet ve bu ebyâtla terğîb ve delâlet itmişlerdür.

(...) Nazm:

Neyleyin ey nefsi-gâfil Hak'dan âgâh olmadun / Vehme düşdün 'akla uydun 'ışka hemrâh olmadun...

Âh kim dem-i fursatda nefes-i vâhidi 'ömr-i dünyâdan bihter olan bî-haberler! Biz ol hûşa mahrem olmagıçün niçe riyâzetler çeküp...

(Mîlad Salmani. (2020). *Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, I. Cilt (İnceleme-Metin)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 333-334.)

Ek 13: (Şifâ'i Dervîş)

În hûşdan murâd enbiyâ vü evliyâ vü 'ârifin 'aklıdır ki 'akl-ı ma'âddır. *Bî-hûşdaki hûşdan* murâd ehl-i dünyâ 'aklıdır ki 'akl-ı ma'âşdır demek olur ki bu 'akl-ı ma'âda 'akl-ı ma'âşı terk edenden gayrı mahrem yokdur. Görmez misin dile kulaktan gayrı müşteri yokdur. Her şeyin bir müşterisi olur. Bizim söylediğimiz 'akl-ı ma'âd sözüdür. Onun müşterisi 'akl-ı ma'âşdan kurtulandır.

(Şener Demirel. (2009). *Dinle Neyden –Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri–*. Elazığ: Manas Yayıncılık, 322-323.)

Ek 14: (Ambarcı-zâde Dervîş)

Bu 'aklın mahremi 'akılsızlığın 'aklıdır gayrı degıldür. Ya'nî 'akl-ı ma'âda ol kimse mahrem olur ki onun 'akl-ı ma'âşı olmaya. Zîrâ münâsebet gerekdir nitekim söz işitmeğe kulaktan gayrı müşteri yokdur. *Mer* lügatde *lâm-ı cârre* ma'nâsına gelir ve *sağış* ma'nâsına gelir *bî-hadd ü bî-her* gibi ve *gâh* olur *endâze* ma'nâsına gelir ve *ba'zılar tahkîk* ma'nâsın verirler. Ve *râ* birkaç ma'nâya gelir. Cümleden biri *zâyiddir* Lugat-ı Ni'metullâh ve Halîmî tahkîk etmişlerdir. Bu takdîrce *mer lâm-ı cârre* olıcak *râ zâyid* olur. Ma'nâ-yı şerîfi şöyle dimek olur ki dil kulak için müşteridir gayrı degıldür. Nitekim ashâb-ı hâl ü erbâb-ı kemâl bu beytin tahkîkinde buyururlar. Beyt:

Nebîni zi-çeşm istimâ'-ı makâl / Nebîni zi-bînî ki bîned cemâl...

Ya'nî göz söz istimâ' edip bînî cemâl müşâhede etmez. Her hissin bir hizmeti oluğu gibi hakikat-i 'aklı idrâk etmeğe sâlik-i bî-'akl olmak gerek.

(...) Erbâb-ı hûşmendâna ve ashâb-ı 'âkilâna mahfî vü pûşide degıldür ki maksûd bu hûş u idrâkten vâridât-ı kudsiyye vü tecelliyât-ı şühûdiyye vü küşûfât-ı rûhiyyedir. Bu hâlât-ı rûhâniyye vü incizâbât-ı Sübhâniyye sâlik-i tâlib ol vakt isti'dâd u kâbiliyyet tahsîl eder ki 'alâka-yı dünyâdan ve 'akl-ı mâsivâdan tecerrüd olup fânî olma.

(...) Her kimse ki bu 'akl-ı cüz'den bî-hûş olmaya hakikat-ı 'akl-ı külle ya'nî ba'zı nâtıkaya mahremiyet bulmaz. Pes şunlar ki 'akl-ı cüz'ü terk etmediler 'akl-ı küllî ile âşinâ olup kavluhu Te'âlâ *innellâhe'şterâ mine'l-mu'minîne enfusehum ve emvâlehum bi-enne lehumu'l-cenneh* bey' ma'nâsına muttali' olmadılar. Ve ba'zı 'ârifler buyururlar ki *mahrem-i in hûş cüz' bî-hûş nîst* bu mısra'da evvel *in hûşa* muzâf idi ya'nî bu 'aklın mahremi 'akılsızlığın 'aklı gayrı değildir idi ammâ zamîr-i *in* 'aşka râci'dir diye buyururlar. Ya'nî bu 'aşk-ı ilâhînin mahremi bî-hûşluk hûşudur gayr değildir. Ya'nî 'akılsızlık dahi bir 'akıldır. 'Aşka mahrem olan ol 'akıldır 'aklı-ı ma'âş anda pervâz edemez.

(...) Ve rindân-ı zamân ile zamâne şeref-i musâhabete el vermez. Müteveccih-i ervâh-ı enbiyâ vü evliyâ vü ezkiyâ vü asfiyâ olup onlardan mu'âvenet taleb ede.

(...) Ve ba'zı 'ârifler buyurur ki neyde olan negamât u sadâdan murâd *lafz-ı Hûdur* ve *mahrem-i in hûş* zamîri neyde olan *Hûya* râci'dir ki murâd esrâr-ı ilâhî ve nesemât-ı nâ-mütenâhidir. Ya'nî sâlik bî-'akl olup 'akılsızlık 'aklın ele getirmek gerekdir. Neyde olan negamât-ı ilâhînin sırrına vâkıf ola ki murâd *Hûdur*. Neyde Hû işaretleri îhâmîdir.

(Şener Demirel. (2009). *Dinle Neyden –Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri–*. Elazığ: Manas Yayıncılık, 344-346.)

Ek 15: (İsmâîl Hakkı Bursevî)

În hûş beyt-i sâbıktan mefhum olan hûşa işaretdir ki 'akl-ı me'âd u 'akl-ı küllîdir. *Bî-hûş*da olan hûş ile murâd 'akl-ı me'âş u 'akl-ı cüz'idir ki bu aklın erbâbı öbür aklın ashâbı katında dîvâne hükmündedir. Ve bî'l-'akis mısra'-ı sâni teşbîhi mutazammındır.

Ma'nâ-yı mısra'-ı evvel budur ki bu 'akl-ı me'âd u küllînin mahremi bî-hûşdan gayrı değildir. Yâni her kim ki 'akl-ı me'âş u cüz'îyi terk eyleye ve hükmüne ittibâ'ı koya ve mülâhazadan onu çıkara 'akl-ı me'âd u küllîye ol mahrem ü yâr olur. Zîrâ ol 'akl bu 'aklın perdesidir perde ise murâda vusûlden mâni' ve cemâl-i maksûdu müşâhededen hâcibdir. Demişlerdir ki 'âlem-i zâta vusûl ve dâire-i hakîkata dühûl 'akılla ve fûnûnla hâsıl olmaz. Belki 'aşk u cünûn lâzımdır. Cünûnun vechi budur ki sâlik bu bâbda cumhûra muhâlefete muhtâcdır. Muhâlefet ise sefer-i ma'nevî ile olur. Sefer-i ma'nevî dahi evvelâ mahsûsât u mütehayyilât u mevhumâtdan inkitâ' u muhâcerete mevkûfdur. Pes halkın me'lûfâtına muhâlefet eden kimesne onların yanında mecnûn 'add olunur. Zîrâ evzâ' u etvâr ve gayrı ahvâlinde istikâmet-i 'örfiyye ve muvâfakât-ı 'âdiyye yokdur. Onunçün iksâr-ı zikr edenler hakkında münâfıklar *mecnûndur* dediler. Zîrâ onların yanında cebr ü iksâr değil belki mutlakâ zikr ü tevhid bile müsteb'id ü müstağribdir. Ve çünkü hükemâ ve ekser-i 'ulemâ 'ukûl-i cüz'îye bend ile mukayyed oldular. Lâ-cerem enbiyâ vü evliyâyâ mütâba'atdan mahrumiyet buldular. Ve niceler dahi ehlâm-ı merâcih-i rezânı tesfih ve ahvâl-i küberâ'-i insânı takbîh edip bî'l-âhire bildin ki n'oldular. Ve ba'zı kesr-i nefis sadedinde olan hakkânî sâlikler ki halk arasında müstebşi' velâkin hakikatda şer'a muvâfık nesnelere irtikâb ederler. Gerçi süfêhâ'-i nâs katında bu makûle umûr cünûndandır. Velâkin maslahatı mutazammın olıcak kemâl-i 'akıldandır. Zîrâ ikmâl-i 'akl odur ki sen onunla nefs-i emmâreyi 'akd ü bend edesin yoksa nefis seni kayd etmeye.

Ve ma'nâ-yı mısra'-ı sâni budur ki zebâna ve ondan sâdır olan kelâm-ı mergûba gûş-ı râğıbdan gayrı müşteri olmadığı gibi. Nitekim demişlerdir:

Kumâşa kıymet olmaz müşterîsiz / Güher bir pâre taşdır cevherîsiz...

Ve bu temsîli îrâddan garaz *huzi'l-'ilme min-efvâhi'r-ricâl* sırrına işaretdir. Yâni evvelâ mürşid-i kâmil sohbetine vâsıl ve terbiyesine dâhil olmanıkça zikr olunan hûşa mahremiyet hâsıl olmaz. Pes ibtidâ gûşu zebân-ı ricâlden câri olan kelimât-ı irşâda tutmak gerekdir. Tâ ki gûşdan hûş müteessir olan hâli cüz'iyetden külliyete mütegayyir ve me'âşdan me'âda mütebeddil ola. Nitekim demişlerdir:

Uznî li-ba'zi nisâ'i'l-hayyi 'âşıkîhî / Ve'l-uznu te'aşşaka kable'l-'ayni ahyânâ...

Yâni ta'allukda gûş mukaddemdir. Nitekim sırrı bâlâda beyân olundu. Ondandır rû'yet-i 'ayndır ve basar-ı zâhir hâdim-i basîret olmakla. Ehl-i hakikat katında rû'yet-i 'ayndan murâd basîret ve

basîret ise kalb-i melekûtî ve 'akl-ı küllînin sıfatıdır. Ba'zı kibâr buyurmuşlardır ki müşşid-i kâmil kitâb-ı nâtıktır. Pes onun sohbetine vusûl mümkün olmadıkça kitâb-ı sâkit ile iktifâ etmek gerektir. Zîrâ nâtıkın te'siri eblağdır. Onunçün bu zebâna güş tutmadan mahrûm olanlar 'akl-ı cüz'î mertebesinde kalmışlar ve bildiklerinde dahi yanılmışlardır. Kâle'l-Hâfız:

Pes beğestem ki bûpursem sebeb-i derd-i firâk / Müftî-yi şehîr der-în mes'ele lâya'kıl bûd...

(İsmail Hakkı Bursevî. (2004). *Rûhu'l-Mesnevî -Mesnevî Şerhi-*. (İ. Güleç, Dü.) İstanbul: İnsan Yayınları, 132-133.)

Ek 16: (Alî Dervîş)

Ma'nâ-yı şerîf: Bu 'aklın mahremi 'akılsızlıktan gayrı değıldir. Tahkîk dile kulaktan gayrı müşteri yokdur. Ya'nî 'aşka mensûb olan 'akl 'akılsızlıktır. Hizmet eyleyen 'akl 'akl değıldir. Ve 'akılsızlık deyip redd etdikleri 'akl-ı ma'âşdır ki 'acâma mensûbdur. Ve dile kulak müşteri olduğı gibi 'aşka da 'akl müşteri ve lâyıktır.

(Şener Demirel. (2009). *Dinle Neyden -Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri-*. Elazığ: Manas Yayıncılık,.)

Ek 17: (Şeyh Gâlib)

Mahrem-i in hûş bu ma'külun dekâyıkına muttali' *cüz bî-hûş nîst* bî-'akl-ı me'âş olan dîvâne sıfatlıdan mâ-'adâsı değıldir. *Mer zebânâ mer* lafzı egerçi zâ'iddir ammâ vâv-ı hâliyye makâmında isti'mâli vardır. Pes hâlbuki zebâna müşteri *cüz gûş nîst* kulaktan gayrı müşteri yokdur. Ma'lûm ola ki 'akl-ı me'âş ile 'akl-ı me'âd beyninde 'umûm u husûs min-vech olup meselâ matlûb uhrevî olsa şahs-ı vâhid hem 'akl-ı me'âş ve hem 'akl-ı me'âd ile muttasıf olur. Ammâ matlûb 'aşk olduğı takdirce 'akl-ı me'âşa aslâ mahall kalmayıp mısra' mine't-tavîl:

Ve lâ-hayra fî-hubbi yudebbiru bi'l-'akli

me'âlince dîvâne kirdâr-ı 'akl-ı me'âd-ı sırf ile muttasıf olur. Ve matlûb dünyevî olsa 'akl-ı me'âd istihdâm olmayıp 'akl-ı me'âş ile muttasıf olur. Pes tesâduk-ı emreyn umûr-ı uhreviyyede cihet-i tebâyün-i 'aşk ile dünyâ beyninde zuhûr etmekle ehadühümâ-âharin bu mâddelerde zıdd-ı kâmilî olup 'akl-ı me'âşla muttasıf olan şahs 'aşktan haberdâr olamaz. Ammâ eger denirse ki kümmelîn-i ricâlullâh ez-cümle hazret-i Pîr efendimiz hem umûr-ı dünyeviyyelerini ve hem hıfz-ı makâmlarını ve hem emr-i sülûklarını zabt etdikleri müsellemlü's-sübûtdur. Ve bu cevâb verilir ki ol kuvvet 'akl-ı küldür ve mertebe-i cem'û'l-cem'dir ona 'akl-ı me'âş denmez. Ve şimdi bizim bahsimiz 'aşkdadır. *Li-kulli makâmin makâl* te'ârîfde müsta'mel olan kayd-ı haysî sen bilirsin ki bi-eyyi hâl mukadderdir. Pes 'aşk hâlinde 'akıldan bî-haber olmak cemî-i ahvâlde bî-haber olmağı iktizâ etmez. Meselâ teslîm ü rızâ hâlinin zikri esnâsında gayretullâh ve buğzun-fillâh mertebelerini zikir ile nakz-ı 'ibâre câ'iz değıldir. Zîrâ her mertebenin hâli ve her hâlin neticesi ve her neticenin merci' ü me'hazı başkadır. Zebân söyler kulak işidir göz görür gönül sever. Çâre nedir? Mısra' hezec:

Mahabbet bir belâdır kim giriftâr olmayan bilmez...

(Şeyh Gâlib. (2007). *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*. (M. Atalay – T. Karabey, Dü.) Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 31-33.)

Ek 18: (Bağdatlı Âsım)

Ya'nî hûşun mahremiyyeti 'akl-ı ma'âşdan bî-hûş olanlara mahsûsdur. Zîrâ ikisi böyle bir yere cem' olmaz ve zîrâ hikmet-i ilâhî her şey'i bir şey'e lâyıktır ve herkesi bir gûne maslahata sâyık kılmışdır. Meselâ zebâna tâlib ü müşteri olan gûşdur. Kezâlik bu hûşdan dahi 'aşık u mahrem olan zât-ı bî-hûşdur. 'Akl-ı ma'âş gamında bulunan kimse 'ömri zâyî'dir.

(Mehmet Özdemir. (2017). Bağdatlı Abdülaziz Âsım'ın Türkçe Divan'ının Sonunda Bulunan Mesnevî'nin On Sekiz Beyit Şerhi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 6(1), 379.)

Ek 19: (Muhammed Murâd Mollâ)

Bu 'akl-ı ma'âd ile söylenen kelâmın mahremi 'akl-ı ma'âşdan bî-hûşun gayrısı değildir. Zîrâ 'akl-ı ma'âş ile bu kelâmlar derk olunmaz. Niteki lisânın müşterisi kulağın gayrı değildir. Lisânın söylediğini ancak kulak anlar havâss-ı sâ'irenin sem'den nasîbi yokdur. Mısrâ'-ı sâni irsâl-i mesel tarifkiyladır.

(Şener Demirel. (2009). *Dinle Neyden –Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri–*. Elazığ: Manas Yayıncılık, 415.)

Ek 20: (Âbidîn Paşa)

Terceme: Bu 'akl u fikrin mahremi bî-hûş olandan başka değildir. Lisâna müşteri vü tâlib kulakdan başka bir şey değildir.

Şerh: 'Ârifden zuhûr eden kelimât-ı ma'küle vü efkâr ve hâlât-ı 'âşıkâneyi cenâb-ı Vâcibü'l-vücûdun kemâl-i sun' u kudret-i Rabbâniyyesine hayrân olup bî-hûş olanlardan başka kim fehm ü iz'ân edebilir? Lisânın ifâdâtını anlamak için istimâ' edemez. Binâ'en-'aleyh 'ârifi anlayacak kimse iddî'âlardan vaz geçmiş ve kendini sem' gibi istimâ'a hasr etmiş olanlardır.

(Şener Demirel. (2009). *Dinle Neyden –Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri–*. Elazığ: Manas Yayıncılık, 433-434.)

Ek 21: (Şeyh Rızâeddîn Remzî er-Rifâ'î)

Terceme: Bu 'aklın mahremi 'akılsızlardan başkaları değildir. Nitekim lisân için kulakdan başka müşteri olmaz.

Şerh: *Hûş*dan maksad ma'rifetullâhdır. Bî-hûş dahi 'âşık-ı meczûblardır. Şu hâlde ma'nâ-yı beyt mahrem-i esrâr-ı ma'rifet olanlar bî-hûşlar ya'nî ma'rifet-i nefsdan âzâde bulunanlardır. Nasıl ki kelâmı istimâ'a tâlib olan kulaktır sâir a'zâ değildir demek olur. *Yâ ibni Âdeme ennemâ 'arefenî men 'arefe nefsehû ve ennemâ vecedenî men tereke nefsehû* hadîs-i kudîsî mücebince nefsinin bilen Rabbini bileceği gibi nefsinin terk eden ya'nî bî-hûş olan Rabbini bulur ve maksad-ı a'lâya nâ'il olur. Cenâb-ı Hakk mahlûkâtının her birine bir nev' kâbiliyyet ü isti'dâd ihsân buyurmuşdur.

Meselâ görmek hâssası göze ve işitmek hâssası kulağa bahş edilmiştir. Nutk-ı Hakkı istimâ' için kulak lâzımdır. Diğer a'zâ ne kadar derece-i kemâlde olsalar da nutk onlara te'sir etmez. Binâ'en-'aleyh hazret-i Pîrin lisâna müşteri ancak kulaktır buyurmaları kâbiliyyet ü isti'dâdı beyândır. 'Akla ermek için 'akılsız olmak lâzım geldiği gibi nefsi bilmek için dahi nefsinin unutmak icâb eder. Lâkin bu şeref kulağın işitme kâbiliyyeti gibi isti'dâd-ı fitriye muhtâcdır. Cenâb-ı Hakk 'akl-ı ma'âşdan tecerrüd etmek isti'dâdını bir kuluna ihsân buyurursa o zât 'akl-ı ma'âda erer. Binâ'en-'aleyh burada 'akılsızlıktan murâd budur yoksa maraz-ı cünûn-ı zâhirî değildir.

(Şener Demirel. (2009). *Dinle Neyden –Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri–*. Elazığ: Manas Yayıncılık, 446.)

Ek 22: (Ahmed Avni Konuk)

Terceme: Bu 'aklın mahremi bî-hûşun gayrı değildir; zîrâ kulakdan başka dile müşteri yokdur.

İzâh: Ya'nî insân-ı kâmilin 'aklının mahremi, ancak onun önünde kendi 'aklını dirâyetini ve fetânetini terk etmiş olan sâlikdir. O 'akıldan müstefid olan ancak böyle bir sâlikdir; yoksa kendi 'aklını ve zekâsını ve 'ilmîni beğenen kimse, insân-ı kâmilin 'aklından ve onun 'ilm-i ledünnîsinden istifâde edemez. Fakat kendinden geçen sâlik insân-ı kâmil söylerken, başdan ayağa kadar kulak olup dinler; zîrâ insân-ı kâmilin dilinin müşterisi ancak böyle kulak olan bir sâlikdir.

(Ahmed Avni Konuk. (2004). *Mesnevî-i Şerîf Şerhi -1. Cilt-*. (S. Eraydın – M. Tahralı, Dü.) İstanbul: Gelenek Yayınları, 86-87.)

Ek 23: (Ken'an Rifâî)

Akl, kendini ancak ondan nasîbi olanlara aktarır. Akıl, akıldan geçmiş, bir aşk sarhoşluğu içinde, akıl yitmiş olanlara vereceksin. akıldan, bu akıl yitmiş olanlar anlar.

Aşka elverişli olanlara aşkından, işitmeye elverişli olanlara sözünden, duymaya elverişli ruhlara sesinden vereceksin.

Kimi insan, ona varmak için yalnız ibâdet eder. Bunlar zâhitlerdir. Kimisi de onu kendi gönlündeki dutgularla hissederek. O'na aşk yoluyla ulaşır. Bunlar da âşıklardır ki aşk yüzünden akıllarından olmuş, bir başka deyişle akıl'dan öteye geçmişlerdir. Bu hâl, aklın üstüne yükselmektir, ki hakikat ışığı onların şuurunda doğacak ve sırlar ancak onlara âşikâr olacaktır.

(Ken'an Rifâî. (2000). *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 6-7.)

Ek 24: (Tâhirü'l-Mevlevî)

Dile kulakdan başka müşteri olmadığı gibi, mâneviyyâtı idrâk etmeye de bîhûş olandan başka mahrem yoktur.

Aklî; "Meâş" ve "Meâd" nâmiyle ikiye ayırmışlardır. Akl-ı meâş: Dünyâ işlerine vâkıf olan idrâkdir ki:

"Dünyâ işlerini siz daha iyi bilirsiniz" hadîs-i şerîfiyle buna işâret buyurulmuştur.

Akl-ı meâd: âhîret ve aslına avdet umûrunu ârif olan idrâkdir. Bunun inceliğini akl-ı meâş kavrayamaz. Onun için Hazret-i Mevlânâ, akl-ı meâd erbâbı olan evliyâullâhın sözlerini akl-ı meâş ashâbı anlayamaz, diyor. O sözleri akl-ı meâşdan tecerrüd eylemiş olanların kavrayabileceğini söylüyor. Fakat "Akl-ı meâşdan tecerrüd eylemiş" sözü yanlış anlaşılmasın; deli olmuş değil, yakasını aşkın pençesine kaptırmış olanlar murâd ediliyor. Bunu temsil için de söylenen dile, ancak dinleyen kulağın müşteri olacağını; yâni göz, burun, el, ayak gibi âzâ içinden yalnız kulağın, lisanından çıkan kelimeleri idrâk eyleyebileceğini bildiriyor.

(Tâhir-ul-Mevlevî. (Tarihsiz). *Şerh-i Mesnevî -1. Cilt-*. (İkinci Baskı) İstanbul: Şamil Yayınevi, 68.)

Ek 25: (Mehmet Muhlis Koner)

Bu aklın mahremi akılsızlıktan başka değildir; çünkü dile kulaktan başka müşteri yoktur.

İzahı: İnsan ancak akl-ı cüz'iden geçmek suretiyle akl-ı küllü kendisine mahrem yapabilir. İşte sâlik bunun için insân-ı kâmilin irşâd edici sözleri önünde tamamıyla kulak kesilmiştir. Çünkü söz ile ilgilenecek ancak kulaktır. Kulak olmayınca lisan teşekkül edemeyeceğinden dilin müşterisi de ancak kulaktır ve insân-ı kâmilin tam mahremi de hakikat yoluna girmeğe uğraşan sâliklerdir.

(Şener Demirel. (2009). *Dinle Neyden –Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri–*. Elazığ: Manas Yayıncılık.)

Ek 26: (İbrahim Aczî Kendi)

Bu zorluk gayrı değil, aklın mahremidir. Dile müşteri kulakdan başka bir şey değildir. Yâni neydeki nağme hâtîfdir ki tâ hazret-i Dâvûd'un Zebûr'undan beri o yandan bu yana âşıklara ilâhî hikmetleri söyler. Yeter ki bunu anlayan kulak ve fehm olsun, diyor.

(Şener Demirel. (2009). *Dinle Neyden –Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri–*. Elazığ: Manas Yayıncılık, 504.)

Ek 27: (Abdülbâki Gölpınarlı)

Aşk, cezbe meydanı getirir; cezbe de izâfî ve mevhum varlığı kökünden yıkar, yakar, külünü havaya savurur gider. Akıl denen sezîş, anlayış, biliş ve buluş kabiliyeti, bu aşkı ne sezer, ne anlar, ne de bulur; çünkü akıl, topluma, çevreye, görgüye, bilgiye, töreye ve geleneğe bağlıdır. Bunlarsa hem bilgiye, hem gerçeğe ulaşmaya engel olabilir. Akla dayanan kendisine güvenir, bu güvenç de ona benlik, bencillik verir; aşka gelince: O, bütün bağları çözer; şu halde söze müşteri nasıl kulaksa, söz nasıl kulakla duyulursa aşk da akla dayanmayan kişiye mal olur; gerçek anlayış, kayıtlarla bağlı akla güvenmemekle olur: Ancak bu sözden; akılsız olmak gerektiği gibi bir mânâ çıkarılmamalıdır. Çünkü sûfilerce dünya geçimini düzene sokmağa çalışan akla "Akl-ı Maâş", âhîret işlerini düzene sokmağa çalışan aklaysa "Akl-ı Maâd" denir. Daha doğrusu "Akl-ı Maâş" ve

“Maâd” aklın dünyaya ve ahirete, maddî hayata, manevî hayata bağlı iki yönüdür. “Allah akı yaratınca, gel dedi; geldi. Git dedi; gitti. Otur dedi; oturdu. Söyle dedi; söyledi. Sus dedi; sustu. Sonra Allah; bana senden daha sevgili, daha yüce bir mahluk yaratmadım; seninle tanırım, seninle hamedilir bana; seninle itaat edilir. Seninle alırım; seninle veririm; seninle ceza veririm; sevap da senindir; azap da sana buyurdu ve sana da sabırdan daha üstün bir şeyle üstünlük vermedim dedi” mealinde bir Hadis-i Kudsi vardır; buna benzer başka hadisler de mevcuttur.

Söylemeye hacet bile yoktur ki burada terkedilmesi gereken, gerçeğe mahrem olmadığı bildirilen akıl, ilâhî sırlara ermek için başvuru akıldır. Yoksa, akıl, teklif şartlarından biridir; ancak ilâhî sırlara ermesine imkân yoktur. Bu bakımdan aşk ve cezbe, akıldan üstün tutulmuştur.

(Abdülbâki Gölpınarlı. (2000). *Mesnevî ve Şerhi -1. Cilt-*. (Üçüncü Baskı) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 41-42.)